

# TURGUT ÖZAL: REFORMCU BİR SİYASETÇİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

TURGUT ÖZAL: SOME NOTES ON A REFORMIST POLITICIAN

TANEL DEMİREL\*

## ABSTRACT

Turgut Özal should be situated at the center-right tradition in Turkish politics, despite the fact that he was much more closer to economic and political liberalism than his predecessors and successors have ever been. Liberalizing the economic and to a lesser extent political system was at the center of Özal's political life. The detailed study of Özal era and a balanced account of his successes and failures would provide lessons and insights to those who believe that Turkey needs more liberalization. Özal believed that unless he acted very fast, liberal reforms can not be realized. In so doing he did not refrain from sidestepping laws and other regulations. It is hard to argue that his preference for quick results did more good than harm. Özal's inclination for rather utilitarian understanding of liberalism, his lack of effort to better explain the necessity of the reforms, his tendency to reduce politics into administration and to perceive laws and regulations mostly as hindrances were among the factors which made reforms less successful than they might have been. It is clear that he has shaken up the prevalent statist practices and mentalities in Turkey. There is no doubt that as an exceptional reformist politician he would continue to be a source of inspiration for future generations.

**Keywords:** Turgut Özal, Motherland Party, Centre-Right Politics, Statism, Liberalism, Reform.

## Öz

Turgut Özal, merkez sağ siyaset geleneği içinde konumlandırılması uygun olacak bir isim. Onu kısmen de olsa farklı kılan, hem öncülleri ve hem de ardıllarına göre iktisadi ve siyasi liberalizme daha yakın olması. Özal, özellikle iktisadi rejimi ve bir ölçüde de siyasi rejimi liberalleştirmeyi siyasi hayatının merkezine koymuş olan bir reformcu olarak görülebilir. Türkiye'nin gerek iktisadi ve gerekse siyasi alanda daha fazla liberalleşmeye ihtiyacı olduğunu düşünenlerin, Özal dönemi tecrübesinden, onun hataları ve başarılarından öğrenecekleri çok şey var. Statükoyu değiştirmek için çok hızlı hareket etmezse reformların gerçekleşemeyeceğini düşünen Özal, gerektiğinde hukuku da ikinci plana iterek, kısa dönemde sonuç almaya yönelmiştir. Bu tercihin getirdiklerinin götürdüklerinden daha fazla olduğunu savunmak kolay değildir. Özal'ın faydacı bir liberalizme yakın gibi durması, reformları anlatmak için özel bir çaba göster(e)memesi, hukuk sistemini çoğu zaman bir ayak bağı gibi görmeye meyletmesi, siyaseti teknik ve idari bir meseleye indirgeme eğilimleri reformlarının daha da başarılı olmasına sekte vuran faktörler arasında sayılabilir. Özal hakkındaki değerlendirmemiz ne olursa olsun, kendisinin son derece yaygın devletçi yapılanma ve zihniyet dünyasını sarstığı açıktır. Şüphe yok ki, Özal sonraki kuşaklara da ilham kaynağı olmaya devam edecek istisnai siyasetçilerden biridir.

**Anahtar Kelimeler:** Turgut Özal, Anavatan Partisi, Merkez Sağ Siyaset, Devletçilik, Liberalizm, Reform.

Gönderim Tarihi: 15.09.2018 Kabul Tarihi: 25.10.2018

\* Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

## Özet

Turgut Özal ölümünden 25 yıl sonra da hakkında tartışmaların sürdüğü bir siyasi figür olmaya devam ediyor. Esasen tartışmadan ziyade, bir yanda övgüler diğer yanda ise yergilerin olduğu tarafların birbirini anlamaya çalışmadığı bir sağır diyalogu söz konusu gibi. Şüphe yok ki, iz bırakmış bir siyasetçi hakkındaki değerlendirmeler değerlendirmenin yapıldığı bağlama göre değişecektir. Fakat Özal söz konusu olduğunda bağlamdan neredeyse bağımsız belli kalıplaşmış yargıların oluştuğu da söylenebilir.

Dogmatik Marksistler için Özal, standart neo-liberal reçeteleri askeri rejimin de desteğiyle uygulayarak Türkiye'nin uluslararası kapitalist sömürü sistemi ile bağlarını pekiştiren önemsiz bir kukla figür. Daha nüanslı Marksist yaklaşımlar Özal'ın en önemli özelliğinin Türk kapitalizminin 1970'lerdeki krizini milliyetçi muhafazakârlık ile neo-liberalizmi eklemleyerek aşmaya çalışmak olduğunu söylüyorlar. Kemalist kanat açısından Özal, Cumhuriyetin aydınlanmacı mirasını temsil eden bürokrat ve aydınları ikinci plana itip "Devlet"i yozlaştıran ve Cumhuriyetin temel sacayaklarından ikisini oluşturan laiklik ve milliyetçilik ilkesini aşındıran biri. 1950 ile başlayan karşı devrimin sürükleyicilerinden. Dindar muhafazakâr çevreye mensup güçler için Özal, batılılaşmacı bürokratik merkezin gücünü zayıflatan, çevreyi merkeze taşıdığı gibi onu daha fazla üretmeye, dünyaya açılmaya teşvik eden muhafazakâr bir modernleşme tahayyülüne sahip bir büyük şahsiyet. Demokrat Parti (DP) ve Adnan Menderes ile ivme kazanan milletin kendi kaderine sahip çıkması sürecinin Menderes sonrasındaki en önemli figürü. İslamcıların Özal'a bakışında ise ikili bir ayırım var. Bir tarafta Özal'ı İslamcı olmamakla birlikte 1990'lar ve sonrasındaki İslamcı yükselişin zeminini oluşturan hayati adımları atan önemli bir isim olarak görenler var. İslamcılık bünyesindeki kuvvetli anti-kapitalist damar ise, Özal'ın İslamcılığın yükselişindeki katkısını göz ardı etmemekle birlikte, Özal'ın liberalliği ve kapitalizm savunusunun dindarlara ve İslamcılığa da zarar verdiği temasını işliyor.

Bize göre Turgut Özal,<sup>1</sup> çevre ya da merkez sağ siyaset geleneği içinde konumlandırılması gereken bir figür. Övenlerin ya da yerenlerin ima ettiği gibi daha önce hiç var olmayan bir siyasi eğilimi ortaya çıkarmış ya da bilinmedik yeni bir sentez yaratmış biri değil. Anavatan Partisi'nin (ANAP) kendisinden önce siyasal yelpazede yer alan dört eğilimi birleştirme iddiasının,<sup>2</sup> bu dört eğilimin asli partilerine izin verilmeyen askeri rejim şart-

1 Turgut Özal'ın doyurucu bir biyografisi yazılmış değildir. Bu konuda bir ilk çalışma için bkz. (Özdemir, 2014).

2 Özal (Barlas, 1994, s.43), CHP ve DP olmak üzere her ikisi de İttihat ve Terakki kaynaklı iki ekol olduğunu, ANAP'ın bunların dışında yeni bir çizgi ortaya koyup başarılı olabilen tek örnek olduğunu belirtmişti.

larında oy kazanmak için başvurulan bir taktik olduğu görüşünde haklılık payı var. ANAP ve Özal'ın, DP ve Adalet Partisi'nden (AP) birçok noktada farklılaştığı doğru. Fakat zaten merkez sağ siyaset geleneği de sınırları net bir biçimde çizilmiş bir çizgi değil. Merkez sağ, pragmatizmi ve esnekliği ile öne çıkıyor. Değişen bağlam ve siyasi konjoktüre göre bazı noktaları öne çıkartıp diğerlerini ikinci plana itebiliyor. Bu nedenle, ANAP'ın merkez sağ siyaset geleneği içindeki diğer partilerden farklılaşması da doğaldır. Benzer farklılıklar DP ile AP arasında da var. Özal'ın merkez sağ siyaset çizgisinden gerçekte olduğundan daha fazla farklılaştırılması muhtemelen hem siyaset yapma tarzından ve hem de kendisinin erken ve beklenmedik ölümünün yarattığı sempati halesinden kaynaklanıyor gibi görünüyor.

Özal da içinden geldiği merkez sağ siyaset çizgisindeki öncülleri gibi, Cumhuriyetçi modernleşme projesini tepeden inmece olmakla, dini ve geleneksel değerleri ikinci plana itmekle suçlamakla birlikte Cumhuriyetin temel kurum ve kurallarına köklü bir karşıtlık içinde olmayan muhafazakâr modernleşmeci bir çizgiyi temsil ediyor.<sup>3</sup> Seçime girmeden yönetme hakkına sahip olduğunu düşünenlere karşı, ancak serbest ve adil seçimlerde ortaya çıkabilecek milli iradenin hakimiyetini sağlama gayesi bu çizginin alamet-i farikası hüviyetinde.

Özal, mütedeyyin bir aileye mensup olmakla birlikte, din eğitimi ancak İTÜ'de tanıştığı dindar ağabeyleri vasıtasıyla alabilen, İTÜ öğrencilerinin namaz kılmalarının tehlikeli görüldüğü bir iklim içinde yetişmiş inançlı biri.<sup>4</sup> Ayrıca dinin toplumlar için önemini de farkında. Ancak dindarlığı, sosyal ve siyasal hayatta dini -ya da kutsal kitaba dayandığı söylenen- normları hayata geçirmek için kamu gücünü kullanmaya yönelmesi anlamına gelmiyor.<sup>5</sup> Nihai analizde dinin toplumsal/siyasal hayattaki rolü konusunda daha liberal bir yaklaşıma sahip gibi görünüyor. Kimsenin dini inançları -ya da bu inançların yokluğu- yüzünden kınanamayacağı gibi kimsenin bir başkasına belli bir din yorumunu dayatamayacağını da söylüyor.

Örneğin Özal'ın, İslami olduğu iddia edilen bir hayat tarzını yaygınlaştırmak adına kamu gücünü -kabul edilebilir sınırların dışına çıkarak- kullanma gibi bir yönelim içine girdiğini söylemek zor. ANAP hükümetleri

3 Bu gelenek için bkz, (Demirel, 2002).

4 Bkz, (Barlas, 1994:83-4).

5 Özal (Barlas, 1994:85), "(N)eticede ben, Allah'a kuvvetle inanmayı, toplumların sağlığında esaslı bir unsur olarak görüyorum. Dinin esaslarının öğretilmesinde fayda olduğuna inanıyorum. Ama bu yeniye karşı olmaya, dünyaya kapanmaya sebep olmamalı. Araştırma düşünme ve tartışma eksilmemeli" demişti.

döneminde ne Taksim'e cami yaptırmaktan söz edilmiş ne heykeller müstehcen oldukları gerekçesiyle kaldırılmış ne de içkiye ulaşımı zorlaştırmak için özel önlemler alınmıştır. Bu dönemde İmam Hatip Liseleri ve Kur'an Kurslarının sayısını artırmak için çok özel bir gayret gösterildiği de söylenemez. Keza dindar olmanın ya da görünmenin bürokraside yükselme için aranan en önemli kriter olduğu da iddia edilemez. Özal'ın, ibadetini gösterişsiz bir biçimde yaptığı ve etrafındakilere bu konuda en ufak bir ima ya da baskıda bulunmadığı kendisiyle yakın çalışanlarca ifade edilmiştir.<sup>6</sup> Bu tutumu dönemin koşullarının başka türlü davranışa izin vermemesi gibi bir gerekçeyle açıklamak da hatalı olur. Şüphe yok ki, ANAP içinde Milli Görüş çizgisine çok daha yakın isimler vardı ve bunlar dinin görünürlüğü ve toplumsal hayattaki rolünü artırmayı Özal'dan daha çok önemsiyorlardı. Fakat Özal'ın kendisi böyle bir yönelime sahip olmadığı gibi, bu eğilimi de frenlemiş gibi görünüyor.

Ayrıca Özal, tıpkı Menderes ve Demirel gibi, modernleşmenin öncelikle iktisadi veçhelerini öne çıkaran bir isimdir. Medeniyet denildiğinde de her şeyden evvel maddi yaşam koşullarının iyileştirilmesini -ki bu düzenli şehirleşme, durmaksızın üretim yapılan büyük fabrikalar, oto yollar, havalimanları, barajlar, gelişmiş bir iletişim altyapısı demektir- kast etmiştir. Modernleşme, öncelikle yoksulluktan kurtulmak ve sürekli zenginleşmek demektir. Tüm bu hedefleri sağlayacağına inanılan "kalkınma" sihirli bir sözcük hüviyetindedir.

Farklılıklara gelince; öncelikle, Turgut Özal ve onun etkili olduğu dönemde ANAP milliyetçi ve muhafazakâr bir gelenekten gelmekle beraber, o geleneğe kısmen yabancı olan "iktisadi liberalizmi" daha önce hiç olmadığı kadar savunan bir figürdür. Özal, zenginlik ve zenginleşmenin genellikle meşru kanallardan gerçekleşmeyeceğine ve en asil faaliyetin devlette görev almak olduğuna inanılan, yoksulluğun ve elindeki ile yetinmenin bir erdem haline getirildiği bir kültürde, para kazanmayı ve girişimciliği öne çıkarmıştır. "Devletin bir işveren veya bir baba olmadığını, herkesin kendine güvenmesinin şart olduğunu yerleştirmeye çalıştık" diyen Özal (Barlas, 1994: 148), "Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelmeyen devlet değildir. Güçlü devlet bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet bir mabut ya da baba değildir." de demişti (Barlas, 1994: 248).

6 Kaya Toperi, Mehmet Keçeciler, Cemil Çiçek ve koruma müdürü Musa Öztürk'ün beyanları için bkz, (Tümtürk, 2008:160-4).

DP ve AP’de de “hür teşebbüs” savunusu olmakla birlikte, Özal tarzı “piyasa dostu” bir siyasi söylem bulabilmek kolay değildi. Bu partiler, iktidar olduklarında devlete altyapı yatırımları yapmanın ötesinde iktisadi görevler yüklüyorlar ve pratikte de son derece müdahaleci olabiliyorlardı. En kapsamlı ve derinlikli devlet, devletçilik ve bürokrasi eleştirilerini Özal’da bulmak mümkündür. Özal’a göre (Barlas, 1994: 278) Türkiye’nin geri kalmışlığının sebebi insanımızı hareket edemez hale getiren iktisadi hayatın her alanını kontrol etmeyi hedefleyen devletçilikte aranmalıdır;

“Ben inanıyorum ki, bizim insanımız fevkalade kabiliyetlidir, zekidir. Yalnız bütün mesele, onu bizim bağlamamız lazım. ... Geçtiğimiz devrede en önemli yaptığımız işlerden biri buydu. ... (0) iplerden kurtulunca, o insanların hepsi birer harikalar yaratıyor. Türkiye’nin gelişmesinin temelinde de bu yatıyor. Ama şimdi tekrar iplerle bağlamaya çalışırsanız çok kolay, bürokrasi tekrar ağların örer. Gel bana benden müsaade al der.”

Fransa’dan alınmış bürokratik sistemimizde her şeyin tersine kurulduğunu söyleyen Özal (Barlas, 1994: 149), “En iyi, en kaliteli adamlar devlette müfettiş olarak kullanılıyor. Orta halli, orta karar insanlar ise icrada. Sonuçta ne devlet kendi memurlarına ne de vatandaşlarına güveniyor. Kabiliyetli ve kuvvetli müfettişler orta karar memurların çalışmasını zorlaştırıyor. Herkes bir hata yapmaktan yahut sorumluluk almaktan korkuyor” demiştir. Hatta 1990’lı yıllarda Özal daha liberteryen bir çizgiye gelmiş, devlet müdahalesi yoluyla sosyal devleti tesis etme ya da gelir dağılımını düzeltmeye çalışmanın arzu edilmeyen sonuçlar doğuracağı gibi fikirleri dile getirmiştir.<sup>7</sup> “Devlet memuru da dahil, üniversitemiz dahil, hiç kimsenin güvencesinin olmaması lazım. Kim daha iyi çalışıyorsa, kim daha iyi iş yapıyorsa, o kazanabilmelidir.” diyen de Özal’dır (Barlas, 1994: 272).

1970’li yılların sonunda ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ve genel olarak Keynesyen refah devletlerinin bunalımı çözümünün daha fazla piyasa daha az devlet müdahalesinde aranması gerektiğine dair fikirleri tüm dünyada yeniden gündeme getirmişti. Özal’ın farklılığı biraz da bu konjonktürün ürünü olmakla birlikte, sadece bu konjonktüre de indirgenmemeli. O, bürokraside ve özel sektörde çalıştığı gibi, liberal fikirlerin dile getirildiği Dünya Bankası’nda da çalışmış, piyasa mekanizmasının potansiyelini ve

7 Özal(Barlas, 1994:135), Türkiye gibi ülkelerde gelir dağılımını düzeltene tek unsurun bir kesimden alıp diğerine vermek değil, “kalkınma hızını artırmak” olduğunu vurgulamıştı. ANAP’ın ilk hükümet programında ise “milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet” denilmişti. Aktaran, (Türk, 2014:138)

devletçiliğin açmazlarını iyi gözlemlemiş biriydi.<sup>8</sup> Böylece Özal, ne yapmak istediğini bilen ve bunu nasıl yapması gerektiği konusunda da hazırlıklı olan -kendi ifadesiyle “vizyon” a sahip- bir siyasi figür hüviyetindedir.<sup>9</sup> İlk ANAP hükümetinin programı da 1979 yılında Özal’ın hazırladığı “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları” adlı metinde ifade edilen esaslara dayanmıştır.<sup>10</sup>

Özal etkili pozisyonlarda olduğu yıllar boyunca daha sonra “Washington Uzlaşması” da denilecek olan liberal yönelimli iktisat politikalarını uygulamaya ve iktisadi hayat ile ilgili kararların çoğunun Ankara’ya bırakıldığı devletçi bir ekonomik rejimi liberalleştirmeye çalışmıştır. “Eğer ekonomiyi kontrol ediyorsanız, birtakım kararları bürokrasi veriyorsa, oradan rüşvet çıkar, oradan haksız kazanç çıkar ve köşeyi dönmek çıkar” (Barlas, 1994: 332) diyen Özal, en kapsamlı iktisadi liberalleştirme hareketine imza atmıştır. Bu meyanda, gerçekçi kur politikasıyla ihracat teşvik edilirken, ithalat da önemli ölçüde liberalleştirilmiş, yabancı sermayeyi teşvik önlemleri alınmış, Türk lirası konvertibl hale getirilmiş, çeşitli sektörlerle yönelik devlet destekleri -kaldırıl(a)mamış ve fakat- sınırlandırılmıştır. Bürokrasinin küçültülmesi ve bürokratik işlemlerin azaltılması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi de Özal’ın gündeminde olmuştur.<sup>11</sup> Özal, bir yandan da kamu yatırımları yoluyla elektrik, yol, su ve telekomünikasyon gibi altyapı hizmetlerini tamamlamaya çalışmıştır.

Özal hiçbir zaman kendisini liberal olarak nitelendirmemiş genellikle, serbest piyasa ekonomisi yanlısı demeyi tercih etmiştir. Atilla Yayla’ya (2005: 588) göre, Özal’ın kendisini liberal olarak nitelendirmeyip serbest piyasa ekonomisi yanlısı demesinin sebebi, “belki liberalizmle ilgili yeterli bilgisinin olmaması belki de liberal etiketini siyasal olarak uygun bulmamasıydı.”<sup>12</sup> Özal’ın kendisini liberal olarak nitelendirmemesine rağmen, içinden geldiği sağ gelenekten kısmen farklılaştığı en temel nokta, sadece iktisadi liberalizme değil, siyasi liberalizme de görece olarak en yakın isimlerden biri olmasıdır. Özal (1993: 162), “düşünce hürriyeti,” “evrensel anlamda din ve vicdan hürriyeti” ve “teşebbüs hürriyeti”ni korunması gereken en önemli üç değer olarak işaret etmiştir.<sup>13</sup> Bi-

8 Özal (Barlas, 1994, s.81), ayrıntılara hakimiyetini vurgularken “ben bütün diğer başbakanları tanıyorum. Benim bildiğimim onda birini bilmezler. Bu böyle. Ama şart değil bilmek” demişti.

9 Özal(Barlas, 1994:47), Demirel’in vizyonunun 1950’lerde kaldığını, Adnan Menderes’in ise vizyon sahibi olmasına rağmen “işin nasıl yapıldığı organize edileceğini bilmediğini” söyler.

10 Metin için bkz, (Özal, 1993: 13-45).

11 Özal’ın iktisadi politikalarının makul ve dengeli bir değerlendirilmesi için, bkz, (Öniş 1991; Öniş 2004)

12 Aynı görüşte olan Atilla Yayla (2005:588) Özal için, “liberal fikirlerden etkilenmiş bir muhafazakâr, belki bir muhafazakâr liberaldi” der.

13 Özal (Barlas, 1994:316), bu üç hürriyeti öne çıkarırken faydacı bir yaklaşımdan yana gibidir. Örneğin “din ve vicdan hürriyetinin olması insana huzur verir. Huzurlu insan da iyi çalışan insandır” der.

lindiği gibi Türk İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr tahayyülünde liberalizmin Kemalizm'e göre ehven-i şer olmakla birlikte yine de batı dünyasına özgü ve onun çıkarlarına hizmet eden bir fikir olduğu düşüncesi güçlüdür. Merkez sağ siyaset genellikle muhalefette iken hak ve özgürlükler talebini öne çıkarmıştır. Bu şaşkırtıcı değildir zira liberal fikirler her türlü muhalefete siyasal mücadelede kullanabilecekleri elverişli iddialar sağlarlar. İktidar olduğunda ise çeşitli gerekçelerle hak ve özgürlükler vurgusu genellikle bir yana bırakılır. Ülkemizde de merkez sağ siyaset içindeki milliyetçi ve muhafazakâr damar, genellikle güç sahibi olduğunda ortaya çıkmış, muhalefette iken daha belirgin gibi görünen liberal damar ise silikleşmiştir (Demirel, 2005a; Demirel, 2005b).

Merkez sağ siyaset, homojen bir millet varsayımına dayalı “milli irade”yi hakim kılmak adı altında liberal demokrasinin liberal unsurunu ikinci plana iten bir çoğunlukçuluğa savrulabilmiş, denge ve denetleme mekanizmalarını bürokratik vesayet biçimi gibi algılamış ve olabildiğince sınırlandırılmamış bir iktidar arzulanmıştır. Bu da hem şeffaflık ve hesapverirliği zorlaştırdığı gibi, iktidarı desteklemeyenlerin hak ve hürriyetlerine karşı yeterli hassasiyetin gösterilmemesi neticesini de doğurmuştur. Esasen herhangi bir siyasi iktidarın ne kadar özgürlükçü olabileceği tartışılır. İktidar olgusunun doğası gereği, iktidar sahipleri denetim ve hesapverirlik mekanizmalarından kaçma eğiliminde olacaktırlar.

Özal'ın fikirleri zaman içinde evrilmiştir. Özellikle de, 1989 sonrasında yani Cumhurbaşkanlığında iken daha liberal fikirleri dile getirmeye gayret göstermiş, milliyetçi ve muhafazakâr temalarda kısmen bir azalma görülmüş gibidir. Burada herhalde tüm dünyada SSCB'nin çöküşünün yarattığı güçlenen liberal dalga etkili olmuş olsa gerektir. Şüphe yok ki, iktidarı boyunca Özal'ın da siyasi liberalizmle bağdaştırılması zor çeşitli eylemleri ve uygulamaları olmuştur. Bunlar arasında, 12 Eylül askeri rejiminde üst düzey görev alması, askeri rejimin koyduğu siyasi yasakların kaldırılmasını halkoylamasına götürmesi ve açıkça hayır çağrısı yapması,<sup>14</sup> iktidar gücünü muhalif siyasetçi, gazeteci ve işadamlarını terbiye etmek ya da kendi taraftarlarına özel menfaatler sağlamak için kullanmaktan kaçınmaması, bütçe dışı fonlar aracılığıyla Sayıştay ve TBMM denetiminin etkisini azaltmaya çalışması, TBMM ve Bakanlar Kurulu'nun ağırlığını azaltan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) vasıtasıyla hükümet etme eğilimleri sayılabilir.

14 Özal'ın yakın çevresine bunun büyük siyasi hatalarından biri olduğunu kabul ettiği söylenilmiştir. Bkz, (Birand & Yalçın, 2001, s.545).

Fakat öte yandan bu dönemde askerlerin siyasi özerkliği üzerine kurulu 12 Eylül rejiminin sivilleşmesi ve demokratikleştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar da atılmıştır. Öncelikle Özal, sivillerin üstünlüğü ilkesini hayata geçirmek için risk(ler) almaktan çekinmemiştir. 1987 yılında Genelkurmay Başkanı'nın atanmasına müdahale edilmesi, 1991 yılında kendisiyle ters düşen bir diğer Genelkurmay Başkanı'nın istifa etmesi, ordu üzerindeki demokratik kontrolün artırılmasına matuf önemli adımlardandı. Avrupa Topluluğu'na 1987 yılında tam üyelik başvurusu yapılması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının kabul edilmesi bir başka önemli adımdı. Keza, Türk Ceza Kanunu'nun 141., 142. ve 163. maddelerinin kaldırılması, 12 Eylül döneminde getirilen Kürtçe konuşma yasağının kaldırılması da bu kategori altında düşünülmeli. Özal, "Bir fikri beğenmeyebiliriz, ama o fikrin ortadan kalkabilmesi, gene o fikir pazarına gelip, münakaşa edilmesine bağlıdır. Aynen serbest pazar gibi. Mallar nasıl geliyor, en iyisi nasıl bulunuyorsa, fikirler de öyle bir pazara gelecek, o fikir pazarında biz en iyisini bulacağız" (Barlas, 1994: 316) diyen biriydi. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Özal'ın merkezîyetçiliğin gücünü kırma adına gerçekleştirdiği bir diğer reform adımıydı.

Turgut Özal döneminin belki de en önemli liberalleşme açılımı Kürt meselesinin varlığının kabul edilir ve dolayısıyla konuşulabilir hale gelmesinde oynadığı hayati roldür. "Bütün sorunlarda olduğu gibi, Güneydoğu'da da çözüm, özgürlük, serbest düşünce, konuşma ve diyalogla bulunur. Sopa ile bulunmaz. Yani bir takım şeyler var... İyi muamele insanca muamele gibi" diyen Turgut Özal'a (Barlas, 1994: 147) gelene kadar asli bileşenlerinden birinin Türk milliyetçiliği olduğu sağ siyaset geleneğinde resmi devlet politikalarını sorgulamak bir yana, daha ziyadesiyle pekiştirmeye yönelme söz konusuydu. Kürt sorunu sosyo-ekonomik eşitsizlik ve aralarında Kürtlerin de olduğu dindar muhafazakâr kitleye baskı uygulamış olan bürokratik devlet eleştirileri çerçevesi dışında dile getirilmiyordu. Değişen şartlar tabii ki çok önemliydi ve 1984'ten itibaren yükselen PKK şiddeti karşısında inkârcı politikalarla devam edebilmek zordu. Fakat yine de, Özal ve onun cesur çıkışları olmasaydı,<sup>15</sup> bu meselenin tartışılmaya başlaması çok daha uzun bir süre alabilirdi.

Liberalleşme ve demokratikleşme ile doğrudan bağlantılı olmasa bile, Özal'ın "haması" milliyetçilikten uzak kalmaya çalışması da kendisini Türk

15 Cumhurbaşkanı iken, kendisinin federasyona karşı olduğunu söylemekle birlikte bunun da tartışılması gerektiğini söylemesi, vuralım kuralım işi bitirelim demeye bu işin çözülmeyeceğini vurgulaması, Irak'ta kurulabilecek bir Kürt devletinin Türkiye için düşünüldüğü kadar büyük bir tehdit olmayabileceği fikrini dile getirmesi son derece önemlidir. Bkz, (Barlas, 1994:149-153). Ekrem Pakdemirli, Özal'ın Avrupa ve ABD'nin nasılsa bir Kürt devleti kurducağım, Türkiye'nin bu işten zarar görmemesi için Türkiye'ye bağlı bir Kürt federasyonu fikrini tartışması gerektiğini söylediğini belirtir. Bkz, (Tümtürk, 2008:129).

merkez sağ geleneğinden bir ölçüde ayrıştıran bir diğer unsurdur. “1991 yılında ‘Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı,’ ‘Yavuz Sultan Selim şunu yaptı’ diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? ... daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?” diyen Turgut Özal (Barlas, 1994: 123), milliyetçiliğin sunduğu potansiyeli olumlu yönde kanalize etmek için müspet milliyetçilik de diyebileceğimiz bir söylem geliştirmeye çalıştı. Gerçek milliyetçilik geçmiş ile övünmekten değil, başta ekonomi olmak üzere tüm alanlarda dünya ile rekabet edebilmekten geçmekteydi. Sık sık Türkiye’nin çağ atladığından bahseden Özal (Barlas, 1994: 133), ANAP hükümetleriyle birlikte, eziklik duygusunun aşıldığını da söylemiş, “Artık biz batılı ile dişe diş, göze göz her sahada rekabet edebiliriz. İçimizde artık o eziklik yok” demişti.<sup>16</sup> Söylemeye gerek yok ki, Özal’ın hamasetten uzak kalmaya çalışması milliyetçiliğin reddedilmesi anlamına gelmiyordu. Ulus-devlet çerçevesi içinde siyaset yapan biri için böyle bir şeyi düşünmek bile imkânsızdır. O, daha ziyadesiyle, güçlü bir ekonomiye ve liberal demokrasiye sahip bir Türkiye’nin hem eski Osmanlı coğrafyasında bulunan ülkeler ve hem de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için bir çekim ve cazibe merkezi olmasını arzuluyordu.

Özal’ın siyasi liberalleşmenin sosyo-ekonomik sorunlar çözüldükten sonra daha sağlam bir zemin üzerine oturacağına dair bir beklentisi de vardır.<sup>17</sup> Başlı başına ekonomik durumun bozulmasının darbe için yeterli olmadığını ancak ekonomik krizin darbeleri kolaylaştırdığını söyleyen Özal (Barlas, 1994: 148), ekonominin düzelmesiyle birlikte bu ihtimalin de azalacağına inandıklarını ve ağırlığı ekonomiye verdiklerini söyler. Bu düşüncenin “halk hazır olduğunda demokrasiye geçilecek” düzeyinde olmasa da paternalist bir tarafının olduğu inkâr edilemez. Fakat öte yandan Özal’ı eleştirirken, onun iktidar olduğu dönemde askerlerin siyasal sistem içindeki hem hukuki ve hem de fiili ağırlığını ihmal etmemek gerekir.<sup>18</sup> Ankara, İstanbul ve İzmir de dahil olmak üzere bir

16 Taml Bora bu noktanın abartılmaması gerektiği kanaatindedir. Bora’ya (2005:593) göre, “milliyetçi muhafazakâr ideolojinin harcılem referansları ve hamaset avadanlığı onun (Özal kast ediliyor) lügatçesinde daima ağırlıklı bir yer kaplamıştır.”

17 Cüneyt Ülsever’in tanıklıkları için bkz. (Birand & Yalçın, 2001:387-88).

18 Taml Bora’nın (Bora, 2005: 591) Özal hakkındaki “demokratik hak ve özgürlükleri toplumun olgunluğuna ve “hazır oluşuna” tabi olarak aşamalandıran vesayetçi zihniyetin dışına çıkamamıştır” tespiti bağlamı ikinci plana ittiği için abartılı gibi görünmektedir. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın’ın (Aydın & Taşkın 2014, s.356, 374, 380) da Özal’a dair değerlendirmelerinde benzer bir eğilim görülür. Aynı minvalde, Besim Tibuk da (Güzel, 2008: 246, 262). Özal’ın (83-89 yıllarında) iktidarda iken liberalleşmeye matuf politikaları uygulayamadığını değil, uygula(*ma*)dığını iddia eder. Tibuk’a göre Özal ikinci değişim programını iktidarda iken de uygulayabilirdi. Ama partileşmek için etrafına dağıtabileceği bir güce sahip olması gerekiyordu.

çok ilde 1985 yılı ortalarına kadar sıkıyönetim devam etmiş daha sonra bu illerde sıkıyönetim yerine olağanüstü hal ile devam edilmiş; ancak 1987 ortalarından itibaren -Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki iller hariç- olağanüstü hal kaldırılabilmiştir. Özal'ın ilk kabinesine almak istediği bazı isimlerin darbe lideri olarak aktif bir Cumhurbaşkanı olma isteğini açıkça ifade eden Kenan Evren tarafından reddedildiğini biliyoruz (Barlas, 1994: 54-6). Özal ayrıca, ilk yıllarda Evren'den emir bekleyen bakanların varlığından da yakınır. Ve nihayet, ANAP'ın dayandığı toplumsal tabanın özelliklerinin de altını çizmek gerekir. Örneğin "müstehten" olarak nitelendirilen yayınlarla mücadele için çıkarılan ve çokça eleştirilen düzenlemeler hakkında Özal (Barlas, 1994: 94), "...(t)oplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu" demişti.

Özal'ın kişisel özellikleri ve siyaset yapma tarzı da, onu farklılaştıran bir diğer faktör olarak düşünülebilir. O, bütün siyasi hayatı boyunca resmiyet ve protokolü pek de önemsemeyen bir tutum ve davranış sergilemiş, sahici ve samimi bir görüntü verebilmiş ve böylece halkın içinden geldiğini iktidarda olmanın kendisini değiştirmedeğini vurgulayabilmiştir.<sup>19</sup> Özal, en azından sert siyasi üslup kullanan, etrafındakileri azarlayan, aykırı görüşler duymaktan hoşlanmayan, kavgacı bir figür hüviyetinde değildir.<sup>20</sup> Tersine "kavga ile hiçbir netice elde edilemediğini defalarca gördüm." (Barlas, 1994: 98) diyen biridir. Siyaset mümkün olduğunca toplumu ayrıştırmak ve kutuplaştırmaktan kaçınımalıdır. Ona göre siyasetin amacı demagoji yaparak, kısır tartışmalara girerek diğerlerini karalayarak iktidara gelmek ve orada kalmak olmamalıdır. Bunlar zaman zaman kaçınılmaz olabilir ancak önemli olan iktidarda iken ne yapıldığıdır. Asıl amaç hizmet etmektir.<sup>21</sup>

19 Türkiye, Özal ile birlikte canlı yayında popüler sanatçılarla şarkı söyleyen, dondurma yerken poz veren, tişört ile görüntülenen, köprü açılışında makam aracının direksiyonuna geçen, muhafazakâr kimliğine rağmen eşyle el ele görüntü vermekten kaçınmayan bir Başbakan ve Cumhurbaşkanı profili ile karşılaşmıştır. Oğlu Ahmet Özal (Birand & Yalçın, 2001, s.254-5), kendi özel aracı ile korumalan da olmadan trafiğe çıkan babasını durduran bir trafik polisinin araç içinde Başbakanı gördüğünde panikleyerek şoka girdiğini, Özal'ın ise yanlış bir şey yapmadın evladım, cezam varsa kes, sakın ol diyerek polisi sakinleştirmeye çalıştığını hatırlar. Başbakanlığı döneminde yurtdışı gezilerine işadamlarını da dahil eden Özal, işadamlarının projelerini takip etmiş, onları dışı açılmaya teşvik etmiş ayrıca sorunlarıyla da birebir ilgilenmiştir. (Birand & Yalçın, 2001, s.322-3).

20 Özal ile yakın çalışan çeşitli bürokrat ve siyasetçilerin bu doğrultudaki beyanları için bkz, Gündüz Aktan (Birand & Yalçın, 2001, s.234), Cemil Çiçek, (Tümtürk, 2008: 201) Ali Coşkun (Tümtürk, 2008: 201). Fakat 1988 yılından -ki bu Özal'ın siyaseten zorlanmaya başladığı yıldır- itibaren Özal'ın tahammül düzeyinin düştüğü de Güneş Taner, Kaya Erdem Ekrem Pakdemirli, Cem Duna gibi yakın çalışma arkadaşları tarafından dile getirilmiştir. Bkz, (Birand & Yalçın 2001: 279-280, 391).

21 Özal (Barlas, 1994: 35-6), 1983 yılında parti kurmaya çalışan Demirel ve arkadaşları 12 Eylül rejiminden hesap sormayı öne çıkarınca onlara "bizim kavgada falan işimiz yok. Biz Türkiye'nin meselelerini kavgasız halletmek istiyoruz. Bu askerler bir şeyler yapmışlarsa, iyi niyetle yapmışlardır. Buna şahidiz. Beraber çalıştık. Kötü niyetleri yok. Ama işi bilip bilmedikleri ayrı konu. 12 Eylül'ü bir kaza olarak kabul edelim. Bunun kavgasını yapmak Türkiye'ye fayda getirmez. Üstelik 12 Eylül, 27 Mayıs gibi değil. Bunlar, 27 Mayıs'ı bayram olmaktan bile çıkardılar" dediğini söyler.

Siyasetin amacı hizmettir dediğinde Özal, sanki tamamen “teknik” veya “idari” bir meseleden söz ediyor gibidir. Kendisinin mühendis olması da bu eğilimi güçlendirmiştir. Özal, “Ben Türkiye’de herkesin işini takip ederim. Amerika’da, Avrupa’da işi takılmış insanların işini takip ederim. Benim devlet yöneticiliği anlayışım budur. Protokol adamı değilim. Hizmet adamıyım. Problem çözücü bir üslubum var.” demişti (Barlas, 1994: 92). O bu yönüyle, siyasetin sembolik ve duygusal boyutunu -ki bu boyut biz ve onlar ayrımını yaratmak ya da sürdürmek için zıtlıkların, farklılıkların abartılmasını da içerir- ikinci plana iter gibidir. Özal, mühendisliğinin yanında ayrıca bir bürokrattır ve örneğin Adnan Menderes ya da Recep Tayyip Erdoğan ile kıyaslandığında iktidar olmadan önceki siyasi tecrübesi de çok sınırlıdır. Bir konuşmasında kendisini “pek fazla siyasetçi gibi görmüyorum. Hala teknisyen olarak görüyorum” der (Aktaran, Türk, 2014: 124).

Ek olarak, Özal’ın insan sevgisi ile öne çıktığı,<sup>22</sup> öfkelense bile çok çabuk sakinleştiği, kin tut(a)madığı, barışmaya ve uzlaşmaya her zaman hazır olduğu etrafındakiler tarafından söylenmiştir. Burada belli bir abartma payının varlığını kabul etmeliyiz. Ayrıca, Özal siyasette daha uzun süre kalmış olsaydı bu değerlendirmeler de değişebilecekti. Ancak yine de Özal’ın etrafındakilere kendine özgü bir sevecenlikle yaklaştığını, belki de ikna gücüne çok güvendiği için ne etrafındakilere ne muhaliflere bağırıp çağıran bir lider olmadığını kabul etmek gerekir. Bu sebeple olsa gerektir ki, kendisine “ton-ton” lakabı yakıştırılmıştır. Ayrıca Özal, muzip, resmi olana, protokole fazla önem vermeyen ve bunu her vesileyle göstermekten kaçınmayan biridir. Bazı kesimlerde sempati yaratmakla birlikte, büyük tepki de çeken bu tutum ve davranışların, onu Demirel ve Menderes’ten ayırt eden özelliklerden biri olduğunu söylemek gerekir.

Hülasa, merkez sağ siyaset geleneği içinde konumlanmasına rağmen tüm bu noktadaki farklılığı, Özal’a liberal yönü öne çıkan bir “reformcu” denilmesinin (Yayla, 2005; Erdoğan, 1996: 42) pek de haksız bir değerlendirme olmadığını düşündürmektedir. Dankwart Rustow (1985), Mustafa Kemal’in “millî” devrimi, İsmet İnönü’nün “demokrasi” devrimini, Özal’ın ise “liberal” devrimi gerçekleştirmeye çalıştığını yazmıştı. Özal söz konusu olduğunda -siyasi liberalizm konusundaki tüm ikircikli tutum ve davranışına rağmen- Rustow’a hak vermemek güçtür. Sistemi dönüştürmek isteyen

22 Semra Özal’a göre (Tümtürk, 2008: 202) Turgut Özal, insanları çok seven, “gözünden hemen yaş gelen,” “duygusal” bir insandı. “Yani birisi gelip ona ‘benim param yok, bana para ver, bir yere gideceğim’ dese bütün ceplerini boşaltır verirdi. Memuriyet yıllarında kaç defa üstünü başını birilerine vermiş olarak eve gelmiştir. Daireden eve geldiği zaman ya ceketi ya gömleği ya da kazağı yoktu. Hatta bir gün eve geldiğinde ayağında ayakkabısı bile yoktu, terlikle geldi. ‘Ne yapayım istiyorlar’ derdi.”

reformcu siyasetçilere has kuvvetli bir misyon duygusu ve bu misyonu hayata geçirme kararlılığını kendisinde de görmek mümkündür. Özal gücü yettiğince son derece korunaklı bu sistemde gedikler açmaya gayret göstermiştir.

Özal'ın liberal reformculuğundan bahsederken üzerinde yeterince durulmamış bir başka nokta bu reformları hayata geçirme sürecinde yaptığı tercihlerdir. Bu tercihlerin uzun soluklu etkileri olmuş gibidir. Liberal demokratik rejimlerde kapsamlı değişiklikler yapmak kolay değildir. İktidarın gücü, olması gerektiği gibi, sınırlıdır ve değişim, değişim için öngörülen kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Bu süreçte olabildiğince geniş bir koalisyon inşa edilmeli reformlara yönelik muhalefet olabildiğince yumuşatılmaya çalışılmalıdır.

12 Eylül sonrasının kısıtlı ve sınırlı liberal demokrasisinde de durum farklı değildir. İktisadi açıdan olabildiğince müdahaleci ve düzenlemeci olduğu gibi, siyasetçinin hareket alanını bürokratlar lehine daraltma prensibine göre şekillenmiş bir siyasal yapılanmayı cari sistemin kuralları içinde kalarak biraz olsun liberalleştirmek bile hiç kolay değildir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ağırlığı bir yana, bürokrasinin hakim olduğu sistem o kadar karmaşık ve görünmez tuzaklarla doludur ki, sistemin değişim için koyduğu kurallar çerçevesinde kaldığınızda değişim ya hiç gerçekleşmeyecek ya da çok uzun süre alacaktır.<sup>23</sup>

Türkiye'nin kırılğan siyasi zemininde uzunca bir süre iktidarda kalamayabileceğini hesaplayan Özal da, sistemi sarsacak reformları hayata geçirebilmek için son derece hızlı hareket etmek gerektiğinin farkındaydı. Bürokrasiyi iyi tanıyan Özal, reformlar zamana yayılırsa bürokratik direncin bir şekilde bu reformlarının önünü keseceğini tahmin edebiliyordu.<sup>24</sup> "İsmet İnönü bir nevi son Osmanlı Paşa'sıdır. Atatürk ise statükoyu değiştirmeye çalışan bir reformcudur hep" diyen Özal'a göre (Barlas, 1994: 118) Türk bürokrasisi değişimden korkmayan Atatürk'ün değil, son derece tutucu olan İnönü'nün çizgisindeydi. Hem hızlı hareket edilmeliydi ve hem de sistemi dışa açmak, bürokrasiyi azaltmak için var olan hukuki düzenlemeleri ve bürokratik teamülleri belki de ihlal derecesinde zorlamak gerekli olabilirdi.

23 Özal (Barlas, 1994: 63) "reform yaparken tek tek detaya inemediğiniz takdirde, çok probleme düşersiniz. Yani öyle şeyler koyarlar ki kanunların içine, sonra altından kalkamazsınız" demişti.

24 1984 yılında kurulan ilk Özal hükümetinin bakanlarından Mükerrer Taşçıoğlu (Birand & Yalçın, 2001: 208) şöyle der; "İlk kabine toplantısında bize beş on tane klasörle geldi. Bunlar hep bakanlar kurulu kararlarıydı, imzalamamız gereken kararlardı. Biz dedik ki efendim daha bakanlığa gitmedik, müsaade edin sonra imzalayalım; yok dedi siz oraya giderseniz bürokratlar ağlar, sizin kafanız çeler benim işim bozulur, burada imzalayın sonra gidin. Hiç mübalağa yok burada, 30'a yakın kararnameyi biz o gün imzaladık."

Bu tercihin önemli riskleri de vardı. Zira bir kez hukuki kurumsal yapıları ve teamülleri zorladığınızda, yerleştirmek istediğinizi iddia ettiğiniz liberal ekonomik düzenin öngörülebilirlik, şeffaflık ve liyakat gibi en temel ilkelelerinin ihlali riski ortaya çıkar. Özal, şüphesiz bu açmazın farkındaydı. Seçim yapmak zorunda kaldığında ilkeler ve yerleşik kurallara bağlı kalmaktan ziyade, kısa dönemde sonuç almaya yönelmeyi daha uygun buldu.<sup>25</sup> Özal'ın işleyen bir piyasa ekonomisi için hukuki kurumsal yapılanmanın ne kadar önemli olduğunu takdir edemediğini düşünmek doğru olmaz. Özal "Sistem iyi kurulduğu takdirde, hangi ülke olursa olsun işi iyi gidecektir." diyen biridir (Barlas, 1994: 306).<sup>26</sup> Ancak bu inancını ne kadar hayata geçirebildiği tartışılır. Dışsal bir zorlama olmadıkça hukukun ciddiye alınmaması gerektiğine dair yaygın inançtan Özal'ın etkilenmediğini söylemek kolay değil.<sup>27</sup>

Türkiye'de hukukun farklı toplumsal grupların barış içinde bir arada yaşamalarına hizmet eden ve devleti de bağlayan bir olgu olarak görülme-ten ziyade devletin kendi çıkarlarına uygun politikalarını daha rahat kabul ettirebilmek için kullandığı ve işine gelmediğinde kolayca bir kenara ittiği bir araç olarak algılandığını söylemek yanlış olmaz. Tabii bu algının oluşumunda en önemli unsur, devletin hukuka sadece kendisi uygun gördüğünde uyduğunun ya bizatihi tecrübe edilmesi ya da bu tecrübenin önceki kuşaklar tarafından yeni kuşaklara aktarılmasıdır. Böyle bir algının yaygın olduğu bir kültürde sonucuna bakılmaksızın hukuk normlarına uyulması gerektiği fikri çok az destek bulacak ve fırsat bulunduğu hukuka uygun hareket

25 Rüştü Saraçoğlu (Birand & Yalçın, 2001: 331), "Turgut Bey, çok büyük bir değişimi, çok hızla gerçekleştirmeye çalışıyordu. Ve Türkiye'nin yasalara değiştirmeye yönelik prosedürleri de oldukça uzun. Ben de değişimi çabuk gerçekleştirmek için, yasal konularda birtakım, ne demek lazım, birtakım kestirme yolları şey yaptım. Bunlar doğru değil tabii yapılmaması gereken işler. Ama diğer taraftan baktığınızda da her şeyi yasal prosedürle yaptığım takdirde hiçbir şey başaramayacaktım" der. Ali Bozer (Birand & Yalçın, 2001: 255) de, "fakat hukuku gerektiği oranda dikkate almamıştır. ... Bu da nereden ileri geliyor diye tahlile tabi tutacaksamız, galiba -ben de hukukçuyum, biz hukukçular daha çok şekle hitap ediyoruz, mühendisler daha dinamik sanırım- bu ilk nazarda mühendislerin hukukun onlara engel teşkil ettiği izlenimini veriyor. Halbuki aslında hukuk işi biraz işi ağırlatır ama, o işin teminatıdır" der. Benzer şekilde bkz, (Alptemoçin, t.y.: 203, 230; Doğan, 1994: 31).

26 Zaten Özal'ın "İkinci Değişim Programı" adını verdiği ve yeni bir siyasi parti kurarak hayata geçirmeyi planladığı değişiklikler hukuk reformunu da içeriyordu. Vahit Erdem'e göre (Tümtürk, 2008: 176) Özal, "bizim reformlarımız daha ziyadesiyle ekonomik ve finans sektörlerinde oldu ama sosyal sektörde ve kamu yönetimindeki reformları tamamlamadım, bu yüzden inip yanım kalan işlerimizi tamamlamaya çağırım" demişti. Pakdemirli (Yavuz, 2013:212) de, Özal'ın başkanlık sisteminin Türkiye'ye getirilmesi yanında, yargı, eğitim ve hukuk sistemine de yoğunlaşmak istediğini söyler.

27 Özal'ın Cumhurbaşkanı iken, açıkça ANAP'ın iç işlerine müdahale etmesi özellikle de eşinin ANAP İstanbul İl Başkanı olması için çaba göstermesi büyük tepki çeken olaylardan sadece biriydi. Semra Özal (Tümtürk, 2008: 156), kendisi pek de gönüllü olmamasına rağmen Özal'ın ısrarıyla bu işe kalkıştığını söyler. Cemil Çiçek (Tümtürk, 2008: 156), Özal'ın daha sonra yakın çevresine bu olayın hata olduğunu söylediğini ifade etmiştir.

etmemek herhangi bir rahatsızlık yaratmayacaktır. Nihayetinde Özal da bu kültürün bir ürünüydü ve bu davranışlarının ciddi bir toplumsal tepki çekmeyeceği tespitini yapabiliyordu.

Ayrıca, siyasetçilerin çok büyük bir çoğunluğu gibi Özal'ında, olabildiğince az sınırlandırılmış bir iktidar özleminin cazibesinden kendisini kurtarmadığını söylemek gerekir. Özal'ın 1987 seçimlerinden sonra işişareye daha az önem vermeye başladığı söylenmiştir.<sup>28</sup> Böylece önemli kararların Özal ve etrafındaki dar bir çevre tarafından alındığı, alınan kararların yine o çevrenin talepleri doğrultusunda kolaylıkla değiştirildiği kurumsallaşmadan çok uzak gibi görünen bir siyasal mekanizma ortaya çıkmıştır. Bu, ithal ikameci sistemde çok eleştirilen ekonomik kararlar üzerinde siyasetin etkisini azaltacağı ve siyasi bağlantılarla elde edilebilecek rantları minimuma indireceği söylenen iktisadi liberalleşmenin sözde kaldığı ya da yeni rantlar ürettiği iddialarına destek kazandırmıştır.

Özellikle eski sistemin devamını isteyenlerle, Özal'a ve yapmak istediklerine kategorik olarak karşı çıkanlar bu durumu çoğu zaman abartarak gündeme getirdiler. Örneğin bürokrasi dışından kamu bankalarına genel müdür olarak atanan ve "Prens" olarak nitelendirilen kişilerin -bu kişilerin bazılarının sadece Özal ailesine yakınlıkları yüzünden bu önemli pozisyonlara getirildikleri bir vakıydı- hata ve yanlışları gündemden hiç inmedi. Hayali ihracat iddiaları araştırılırken, ihracatçının da küstürülmemesi gerektiği uyarısını yapan Özal'ın bu sözleri<sup>29</sup> iddiaların üzerine gidilmemesi talebi olarak sunuldu.<sup>30</sup>

Özal'ın yaptıkları ve söylediklerinin nasıl kötüye kullanılabileceğini hesap eden, kendisi ve hükümeti hakkında yaratılmak istenen algılara karşı önlemler almayı önemseyen bunlarla ustaca mücadele edebilen bir siyasetçi olduğunu söylemek zordur. Örneğin "benim memurum işini bilir" sözünün rüşvete yeşil ışık yakmak gibi yorumlanacağı açıktı.<sup>31</sup> Keza, Marmaris'te yeni yapılan Jandarmaya ait yaz kampına yazlık kıyafetlerle gitmesinin, tişört ile askeri birlik ziyaret etti dedikodularına meydan vereceğini düşünmemiş,

28 Örneğin TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut (Birand & Yalçın, 2001: 411) Başbakan olarak atanacağımı Özal Cumhurbaşkanlığı yemin töreni için TBMM'ye geldiğinde merdivenlerde öğrendiğini söyler.

29 Bkz, (Barlas, 1994: 74).

30 Mükerrerem Taşçıoğlu'nun eleştirisi için bkz, (Birand & Yalçın, 2001: 269).

31 Bu tarz yorumlara iki örnek için, bkz, (Bora 2017: 551 ve Saracoğlu, 2015:793). Barlas Doğu'ya (Türktürk, 2008:179) göre bu söz, "benim memurum üretkendir, çalışkandır hizmet kabiliyeti yüksektir" anlamında söylenmişti.

düşünse de önemsememiş gibi göründü.<sup>32</sup> Basın ile ilişkilerinde kontrolünü kaybedip tehditkâr bir hava vermekten kaçınmadı.<sup>33</sup> Bu anlamda Özal, hiçbir zaman iyi bir siyasetçi olamamıştır. Zira siyasette başarılı olmanın yolu biraz da muhaliflerin ellerine bu türlü kozları vermemek veya bunların etkilerini en aza indirmekten geçer.

Özal'ın bu tavrı, muhaliflerin işini kolaylaştırmıştır. Böylece, nepotizm ve yolsuzluk çukuruna düşmüş kendi iktidarını sürdürmek için tutarsız kararlar almaya devam eden, popülizme göz kırpan bir hükümet algısı giderek daha fazla yaygınlaşmaya başlamış ve bu da seçmen desteğinin kaybı anlamına gelmiştir. Şüphesiz, oy kaybının tek sebebi bu değildir. Özal'ın altyapı için kamu harcamalarında kısıntıya gitmeyi istememesi, ihracat teşvikleri ve vergi indirimleri enflasyonu azdırmıştı.<sup>34</sup> Keza, Süleyman Demirel gibi önemli bir siyasetçinin partisinin başına geçmesi de muhalefeti canlandıran bir diğer etkeni. Bu durumda Özal, partisini Cumhurbaşkanı olarak kontrol edebileceğini düşünerek, Cumhurbaşkanlığına aday oldu ve TBMM'deki çoğunluğu sayesinde seçildi.<sup>35</sup> Düşük profilli başbakan formülü ancak çok kısa bir süre için işleyebildi. 1991 seçimlerinde ANAP iktidarı kaybedince Özal'ın hükümet üzerindeki etkisi de en aza indi. Bu esasen bir dönemin sonu anlamına da geldi.

Özal döneminin iktisadi göstergelerine bakıldığında net bir başarı ya da başarısızlıktan söz etmek yanlış olur. Bir yanda ihracatta ve ihraç edilen mallar içindeki sanayi ürünlerindeki artış, kronik ödemeler dengesi sorununda hafifleme ve genel ortalamanın az da olsa üzerine çıkan büyüme oranları gibi başarı olarak nitelendirilebilecek göstergeler varken, diğer yanda ise enflasyondaki artış, ücretli kesimin milli gelirden aldığı payda gerileme gibi olumsuz göstergeler de söz konusudur. Fakat rakamlar ne olursa olsun, bu dönemde ekonomideki devletçi uygulamaların bir kısmı kaldırılmış, rekabete kapalı Türk ekonomisi dışa açılmış, mali piyasalar serbestleştirilmiş,

32 Özal'ın yakın çalışma arkadaşlarından Ahmet Kurtcebe Alptemoçin'in bu doğrultudaki görüşleri için bkz, (Alptemoçin, tarihsiz, s.196-7).

33 Alptemoçin (t.y.: 185-188) Özal'ın "biz savaş açtık, İstanbul'daki dükalığın hakkından geliriz" diyerek basın dünyasına resmen savaş -ki bu SEKA'nın kağıda üst üste zamlar yapması anlamına geliyordu- ilan ettiğini belirterek bu davranışın basının hükümetlerine karşı acımasızca saldırıya geçmesine neden olduğunu belirtir. Alptemoçin'e göre, işi restleşmeye götürmeden de zam zorunluluğu basına anlatılabilirdi.

34 Özal (Barlas, 1994:83), "70-100 yılda yapılacak bir transformasyonu 10 seneye sıkıştırdığımız için, enflasyonu kontrol edemedik. Bu da işin bir yüzü" demişti.

35 Semra Özal (Birand & Yalçın, 2001: 394), 1989 yerel seçimlerindeki oy kaybını gören Özal'ın hem sivil Cumhurbaşkanı seçilebileceğini herkese göstermek ve hem de iktidarı kaybetme ihtimalini en azından bir süre için bertaraf etme ümidiyle aday olduğunu belirtir.

ulaşım ve iletişim altyapısındaki eksiklikler giderilmiş, özellikle turizm sektöründe büyük atılımlar yapılmıştır. Bu başarıları küçümsemek haksızlık olur. Siyasal alanda da, 1984 ve sonrasında hak ve özgürlükler alanında bir genişlemenin olduğu söylenebilir. Özal'ın 1993 yılında ölümünden sonradır ki, askeri-sivil bürokrasinin siyasal ağırlığı -yeniden- artmaya başlamış Kürt sorununda sertlik yanlısı bir tutum hakim olurken, 28 Şubat'a giden süreç de ivme kazanmıştır.

1980'li yıllarda iktisadi liberalleşme doğrultusunda atılan adımlar, anti-liberal geleneğin de yeni bir ivme kazanmasını beraberinde getirmiştir. Her kapsamlı değişim teşebbüsünün tepki yaratması doğaldır. Ancak meseleyi sadece bu faktöre indirirsek yanılırız. Reform sürecinde Özal ve arkadaşlarının yaptıkları ve yapamadıkları ortaya çıkması kaçınılmaz olan bu tepkinin daha da şiddetlenmesine sebep olmuş gibi görünmektedir. Bu dönemde, reformların geniş kitlelere anlatılmasına özel bir önem verildiği söylenemez. Özal'ın daha ziyadesiyle faydacı bir liberalizme yakın gibi durması, hukuk kavramından hazzetmediğini gizlememesi, siyaseti teknik bir meseleye indirgeme eğilimleri, liberalizmin köşe dönmeçilikten ibaret olduğuna dair kara propagandaya güç vermiş gibidir.

Özal, bir yandan kapitalizmle yaşamak istiyorsanız oyunun kurallarını bilmeli ve ona göre oynamalısınız derken, bir yandan da, liberal düzenin bencillik ve kuralsızlık olduğunu iddia edenlere bolca malzeme sağlamış, bu şekilde anlaşılan bir liberalizmin yerleşmesine katkıda bulunmuş gibidir. Bu dönemde yapılan ve yapılmayan birçok uygulama örnek gösterilerek, liberalizmin bireyin her ne şekilde olsun zenginleşmesinden başka bir değer tanımadığı gibi son derece bilindik tezler ortaya atılmıştır. Liberalizmin ve genel olarak piyasa ekonomisinin kuralsızlık ve hukuksuzluk olduğu, bu sebeple de güçlü olanın güçsüzü ezdiği bir yapılanma olduğu iddiaları dile getirilmiştir. Türkiye'de hem iktisadi hem de siyasi sistemin liberalleşmesi için en fazla çabayı göstermiş yerleşik kurum, kural ve tabuları sarsmış bir siyasi iktidar döneminde, liberalizm karşısı iddialara bu kadar malzeme de sağlanması ironiktir.

## Sonuç Yerine

Turgut Özal, merkez sağ siyaset geleneği içerisinde konumlandırılması uygun olacak bir isim. Onu kısmen de olsa farklı kılan şey hem öncülleri ve hem de ardıllarına göre iktisadi ve siyasi liberalizmi çok daha iyi bilmesi ve bunu hayata geçirmeye çabalaması. Özal hiç şüphe yok ki, sağ siyaset

geleneği içinde liberalizmi en iyi bilen ve en çok önemseyen bir isim. Özellikle iktisadi rejimi ve bir ölçüde de siyasal rejimi liberalleştirmeyi kendi siyasi hayatının merkezine koymuş olan bir reformcu.

Konumlandırma sorunu bir yana, Özal'ın yaptıkları ve yapamadıklarının soğukkanlı bir biçimde değerlendirilmesine duyduğumuz ihtiyacın altı çizilmeli. Özal'ın geniş anlamıyla liberal bir çerçevede çözümler üretmeye çalıştığı sorunların birçoğu bugünde devam ediyor. Aynı ırmakta iki kez yüzülmez. Ayrıca zaman, mekân ve aktörler de değişti. Fakat yine de, her alanda liberalleşmenin olumlu sonuçlar yaratabileceğini düşünenlerin bu dönemden öğrenecekleri çok şey var. Özal dönemi hiç de kolay olmayan bu işin nasıl yapılıp nasıl yapılamayacağına dair derslerle dolu.

Kısa sürede büyük dönüşümler gerçekleştirmeye çalışan her reformcu gibi Özal'ın da hatalı tercihlerde bulunmuş olması kaçınılmazdır. Her iktisadi (ve siyasal) sistemde değişim zordur. İnsanlar belirsiz bir gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan menfaatler için harekete geçmek yerine ellerindekini korumayı tercih etme eğilimindedirler. Devletin ekonomik hayattaki ağırlığını azaltmayı amaçlayan tedbirlerin hayata geçirilmesi daha da zordur. Zira buradan beslenen güçlerin direnişini kırmak kolay değildir.<sup>36</sup> İktisadi liberalleşmenin “muhtemel”<sup>37</sup> olumlu neticeleri ancak orta ve uzun vadede gerçekleşebilir. Ayrıca, devletin geri çekilmesinden daha fazla faydalanacak olan güçler genellikle örgütlenmemiş iken, devletçilikten faydalanan diğerleri ise örgütlüdürler.

Türkiye’de de esasen daha liberal bir iktisadi yapılanma isteyen toplumsal güçlerin pek güdük kaldıkları, liberal programların daha ziyadesiyle muhalefette iken faydası olacak söylemler olarak görüldüğü bir vakiadır. Çoğunlukla devlet müdahaleciliğine yönelik eleştiriler, bizatihi müdahalecilik olgusuna yönelik olmayıp yanlış kimselerin müdahale ediyor olmasınadır. Toplumsal destek zayıf kalınca da, siyasal aktörlerin yapabilecekleri de sınırlı kalıyor. 90’ların ikinci yarısında yaşadığımız krizler göz önüne alındığında, Özal’ın iktisadi alandaki reformlarının etkisinin daha ziyadesiyle devletçi kurumsal yapılanma ve zihniyet dünyasını bir nebze olsun sarsmaktan öteye gidemediği iddiası makul görünebilecektir. Bu sonucun ortaya çıkışında

36 Bütün retoriğe rağmen gerek Thatcher Britanya’sında ve gerekse Reagan ABD’inde devletin iktisadi hayat içindeki ağırlığı geriletebilmiş değildir.

37 İktisadi liberalleşmenin otomatik olarak ekonomik büyümeyi getireceğini varsaymıyoruz. Fakat bu politikaların Türkiye’de uygulanageldiği biçimiyle siyasi karar alıcılar üzerinde kim ya da hangi gruplar etkiliyse bu çevrelere çoğunluğun aleyhine olacak bir biçimde kaynak aktarılması anlamına gelen devletçi uygulamalarla kıyaslandığında daha tercih edilir olduğunu söylüyoruz.

Özal'ın serbest piyasa ekonomisini yerleştirmeye matuf tedbirleri bütünlüklü bir yaklaşım içinde ele al(a)maması ve faydacı bir yönelime ağırlık vermesi ile hukukun öneminin altını çizmemesi gibi faktörlerin de etkili olduğunu tekrarlamak gerekir.

Aynı şey siyasal alandaki kısmi liberalleşme çabaları için de söylenebilir. 12 Eylül rejiminin yerleştirmeye çalıştığı son sözü askerlerin söylediği “sınırlı” demokraside bazı gedikler açılmasında Özal'ın katkısı büyüktür. Fakat kendisinin ölümünden sonra yaşananlar bu değişimin sınırlı kaldığını da göstermiştir. Burada da yine daha fazla liberal demokrasi talebinde bulunan toplumsal güçlerin zayıflıklarının ve demokratikleşmeyi zorlaştıran yapısal dinamiklerin altını çizmek gerekir. Siyasi liberalleşmeden yana olanların bir kısmının iktisadi liberalleşmeye karşı olmaları da koalisyon inşasını zorlaştırmıştır. Özal'ın iki hedef çeliştiğinde önceliği iktisadi liberalleşmeye vermesi de sorun yaratabilmiştir. Yapısal faktörlerin ezici ağırlığına bir de Özal'ın, içinden geldiği siyaset geleneğinin makbul vatandaşı Sünni ve Türk olma ile özdeşleştiren homojen millet varsayımına dayalı, çoğu zaman demokrasiyi seçime indirgemiş gibi görünen denge ve denetlemeden hazzetmeyen çoğunlukçu demokrasi yaklaşımından uzak kalamaması eklendiğinde siyasal alandaki liberalleşmenin sınırlı kalması daha iyi anlaşılabilir.

Özal, eleştiriye açık uygulamalarında daha farklı bir yol takip edebilir miydi? Bu soruya evet demek kolay değil. Zira ne entelektüel dünyada ne medyada ne de sivil toplumda, daha kapsamlı, bütünlüklü ve derinlikli bir liberal yapılanmayı savunacak kendisi ve ekibine yapıcı eleştiriler yöneltebilecek aktörler vardı. Bu anlamda Özal, yalnız bir reformcuydu.

Daha farklı yollar takip edilmiş olsaydı sonuçlar da olumlu yönde farklılaşır mıydı? Muhtemelen öyle olurdu. Fakat bu soruya evet yanıtı verirken de dikkatli olunmalı zira, liderlerin yapıp ettikleri önemli olmakla birlikte, herhangi bir sosyal/siyasal olgunun ortaya çıkışına etki eden çok sayıda faktör var. Fakat daha emin bir biçimde konuşabileceğimiz bir şey varsa, o da Özal'ın hem ekonomi ve hem de siyaset alanında olumlu sonuçlar doğuran adımlar atan, vizyon sahibi, cesur bir siyasetçi olduğudur. Kendisinin son derece yaygın devletçi yapılanma ve zihniyet dünyasını sarstığı söylenmeli. Ayrıca, en azından yaşadığı müddetçe daha kötüye gidişi de önlemiş gibidir. O, tüm bu yönleriyle mirasının gelecekte de tartışılacağı Türkiye toplumunun kaderinde iz bırakmış büyük siyasetçiler arasında yer alacaktır.

## Kaynakça

- ALPTEMOÇİN, A. K. (t.y.) Özallı Yıllar-Bir Rüyanın Ardından, Semra Topçu (Söyleşi) (Yayınevi ve Yayın yeri belirtilmemiş).
- AYDIN, S., Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze-Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay.
- BİRAND, M. A., (2001). *The Özal- Bir Davanın Öyküsü*, (Der. Yalçın, S.), İstanbul: Doğan.
- BORA, T. (2005). Turgut Özal, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (Der. Yılmaz, M.), cilt 7, Liberalizm (ss. 589-601) İstanbul: İletişim Yay.
- BORA, T. (2017). *Cereyanlar- Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yay.
- DEMİREL, T. (2002). Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları: 1945 Sonrası Muhafazakâr Modernleşmeci Eğilimler Üzerine Bazı Değİnmeler, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, (Der. Kocabaşoğlu, U.), cilt 3, Batıcılık, Modernizm (ss. 218-238) İstanbul: İletişim Yay.
- DEMİREL, T. (2005a). Demokrat Parti, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (Der. Yılmaz M.), cilt 7, Liberalizm (ss. 548-583) İstanbul: İletişim Yay.
- DEMİREL, T. (2005b). Adalet Partisi, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (Der. Yılmaz, M.) cilt 7, Liberalizm (ss. 480-529) İstanbul: İletişim Yay.
- DOĞAN, K. (1994). *Turgut Özal Belgeseli*, Ankara: Türk Haberler Ajansı.
- ERDOĞAN, M. (1996). Türk Politikasında Bir Reformist, *Devlet ve Siyaset Adamı- Turgut Özal*, (Der. Sezal, I.), (ss.41-50). İstanbul: Çetin Ofset.
- GÜZEL, U. (Der.) (2008). *Özalcılık*. İstanbul: Emre Yay.
- ÖNİŞ, Z. (1991). The Political Economy of Turkey in the 1980s: The Anatomy of Unorthodox Liberalism, *The Strong State and Economic Interest Groups. The Post-1980 Turkish Experience* (Der. Heper, M.) (ss.y.) New York and London: Walter de Gruyter.
- ÖNİŞ, Z. (2004). *Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. Middle Eastern Studies*, 40 (4), 113-134.
- ÖZAL, T. (1993). *Değişim Belgeleri*. İstanbul: Kazancı Yay.
- RUSTOW, D.A. (1985). "Turkey's Liberal Revolution". *Middle East Review*. 17(3), 5-11.
- SARAÇOĞLU, C. (2015). Tank Paletiyle Neo-Liberalizm, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (Der. Atılđan, G. v.d.), Ankara: Yordam, Yay.
- TÜMTÜRK, Y. (Der.) (2008). "Yeni Türkiye'nin Mimarı". Ankara: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneđi.
- TÜRK, H.B. (2014). *Muktedir-Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yay.
- YAYLA, A. (2005). Özal, Özal Reformları ve Liberalizm, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, (Der. Yılmaz, M.), cilt 7, Liberalizm (ss.584-588). İstanbul: İletişim Yay.
- YAVUZ, T. (2013). *Anlılarıyla Ekrem Pakdemirli*. İstanbul: Ufuk Yay.
- ÖZDEMİR, H. (2014). *Turgut Özal- Biyografi*, İstanbul: Doğan Yay.